

O‘ZBEK XALQ ERTAKLARIDA MILLIY QADRIYATLAR
KONSEPTINING VERBAL IFODASI (“ZUMRAD VA QIMMAT” ERTAGI
MISOLIDA)

Kuranbayeva Feruza Sultanazarovna

**Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Ma’naviyat
bo‘limi xodimi**

kuranbaevaferuza1975@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek xalq ertaklari konseptosferasida milliy qadriyatlarning lingvokognitiv ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Xususan, “Zumrad va Qimmat” ertagi misolida mehnatsevarlik, halollik, odob, mehr-oqibat, adolat va kattaga hurmat kabi konseptlarning til vositalari orqali verbalizatsiyasi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: folklor tili, ertak, konsept, konseptosfera, lingvokognitiv tahlil, milliy mentalitet, verbalizatsiya, qadriyat.

Аннотация. В статье анализируются лингвистические и познавательные особенности национальных ценностей в концептуальной сфере узбекских народных сказок. В частности, на примере сказки «Зумрад и Киммат» показана вербализация таких понятий, как трудолюбие, честность, порядочность, доброта, справедливость и уважение к старшим, посредством языковых средств.

Ключевые слова: фольклорный язык, сказка, понятие, концептуальная сфера, лингвистический и познавательный анализ, национальный менталитет, вербализация, ценность.

Abstract. The article analyzes the linguistic and cognitive features of national values in the concept sphere of Uzbek folk tales. In particular, the example of the fairy tale "Zumrad and Qimmat" highlights the verbalization of concepts such as hard work, honesty, decency, kindness, justice, and respect for elders through linguistic means.

Keywords: folklore language, fairy tale, concept, concept sphere, linguistic and cognitive analysis, national mentality, verbalization, value.

O‘zbek xalq ertaklari xalqning ko‘p asrlik tarixiy tajribasi, ma’naviy qarashlari, axloqiy me’yorlari hamda milliy tafakkurini o‘zida mujassamlashtirgan muhim folklor janrlaridan biridir. Ertaklar tilida xalqning olamni idrok etish modeli, qadriyatlar tizimi

va mental xususiyatlari verbal shaklda namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan o‘zbek xalq ertaklari konseptosferasida milliy qadriyatlarning lingvokognitiv ifodasini o‘rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy kognitiv tilshunoslikda “konsept” tushunchasi inson tafakkurida shakllangan hamda milliy-madaniy tajriba bilan bog‘liq bo‘lgan mental birlik sifatida talqin qilinadi. Konsept til vositalari orqali voqelanadi va muayyan xalqning dunyoqarashini aks ettiradi. O‘zbek xalq ertaklarida ham “mehnat”, “halollik”, “adolat”, “mehmondo‘stlik”, “ota-onaga hurmat”, “mardlik” kabi qadriyatlar konseptual tizimning asosiy yadrosini tashkil etadi.

Milliy qadriyatlar konseptining verbal ifodasi, avvalo, ertak qahramonlari nutqi, tasvir vositalari, xalqona iboralar, barqaror birikmalar hamda ramziy obrazlar orqali namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, ertaklarda ijobiy qahramonlarning mehnatsevar, halol va odobli qilib tasvirlanishi xalq mentalitetida ushbu fazilatlarining muhim o‘rin egallashini ko‘rsatadi.

O‘zbek xalq ertaklari orasida “Zumrad va Qimmat” ertagi milliy mentalitet, axloqiy qarashlar hamda xalqning qadriyatlar tizimini yorqin aks ettiruvchi folklor namunasidir. Ushbu ertak konseptosferasida “halollik”, “mehnatsevarlik”, “odob”, “mehr-oqibat”, “kamtarlik” va “adolat” kabi konseptlar markaziy o‘rinni egallaydi.

Ertak boshidayoq Zumrad obrazi orqali ideal o‘zbek qizi modeli yaratiladi: “Zumrad chiroyli, odobli, muloyim, aqlli qiz ekan”. Ushbu sifatlovchi birliklar qahramonning nafaqat tashqi, balki ichki ma’naviy olamini ham ifodalaydi. Ayniqsa, “odobli”, “muloyim”, “aqlli” leksemalari o‘zbek milliy mentalitetida ayol idealiga xos konseptual belgilar hisoblanadi. Demak, ertak tilida milliy qadriyatlar epitet va sifatlash vositalari orqali verbalizatsiya qilinmoqda.

Zumradning tabiat bilan uyg‘un holda tasvirlanishi ham muhim lingvokognitiv xususiyatni namoyon qiladi. Matnda: “lola gullar boshlarini egib, unga salom berarkanlar”, “bulbullar quvonib unga hikoyalar aytib berarkanlar” kabi personifikatsion birliklar qo‘llangan. Bu yerda tabiatning Zumradga ijobiy munosabati xalq tafakkuridagi “pok inson va tabiat uyg‘unligi” konseptini anglatadi. O‘zbek folklor tafakkurida ezgu inson butun borliq bilan hamohanglikda yashaydi. Shu sababli gullar va qushlarning Zumradni olqishlashi uning ma’naviy pokligini ramziy jihatdan ifodalaydi.

Ertakdagi Qimmat obrazi esa Zumradga qarama-qarshi qo‘yilgan antikonsept sifatida shakllangan. U “ishyoqmas, injiq va dimog‘dor” qiz sifatida tavsiflanadi. Mazkur birliklar xalq ongidagi salbiy axloqiy stereotiplarni ifodalaydi. Ayniqsa,

“ishyoqmas” leksemasi o‘zbek mentalitetida eng keskin qoralanuvchi xususiyatlardan biri sanaladi. Chunki mehnatsevarlik xalqning asosiy qadriyatlaridan biridir. Shu bois ertak syujetida mehnatkash Zumrad mukofotlanadi, dangasa va manman Qimmat esa jazolanadi.

Milliy mentalitetning muhim belgilaridan biri bo‘lgan kattaga hurmat konsepti ham ertakda yaqqol ifodalangan. Zumrad sehrigar kampirga:

“Men sizni onamdek ko‘raman. Buyurgan ishingizni jonim bilan qilaman” deya murojaat qiladi. Ushbu jumlada “onamdek ko‘raman” birikmasi o‘zbek xalqiga xos mehr va hurmat konseptini ifodalasa, “jonim bilan qilaman” iborasi sadoqat va xizmatga tayyorlik ma’nolarini anglatadi.

Qimmatning nutqi esa uning salbiy xarakterini ochib beradi: “O‘zingiz olib tushing, malayingiz yo‘q!”

Mazkur nutqiy birlik orqali hurmatsizlik, manmanlik va odobsizlik verbal shaklda namoyon bo‘lgan. Shu tariqa ertak qahramonlarining nutqi ularning konseptual xarakterini ochib beruvchi asosiy vositalardan biriga aylangan.

Ertakda “oq” va “qizil” sandiq obrazlari ham ramziy-konseptual ma’noga ega. Zumrad tanlagan qizil sandiq boylik, baxt va ezgulik ramzi sifatida tasvirlansa, Qimmat ko‘targan oq sandiq ichidagi ajdarlar yovuzlik va ochko‘zlikning jazosi sifatida ifodalanadi. Ajdar obrazi folklor tafakkurida salbiy kuchlarning timsoli hisoblanadi. Shu tariqa ertak konseptosferasida adolat konsepti “yaxshilik mukofotlanadi, yomonlik jazolanadi” tamoyili asosida shakllantirilgan.

Shuningdek, ertak tilida qo‘llangan “oq ko‘ngil”, “mehribon ota”, “shirin qizim”, “oppog‘im” kabi emotsional-ekspressiv birliklar milliy mentalitetdagi mehr-oqibat va samimiyat konseptlarini ifodalaydi. Bunday birliklar folklor matnining lingvomadaniy boyligini oshirib, konseptual maydonni kengaytiradi.

Umuman olganda, o‘zbek xalq ertaklarida milliy qadriyatlar metafora, epitet, personifikatsiya, frazeologik birliklar va dialoglar orqali verbal shaklda ifodalanadi. Ayniqsa, “Zumrad va Qimmat” ertagi xalqning axloqiy ideallari, ijtimoiy qarashlari hamda milliy mentalitetini aks ettiruvchi muhim lingvokognitiv manba sifatida alohida ahamiyatga ega.

Demak, o‘zbek xalq ertaklari konseptosferasida milliy qadriyatlar xalqning tarixiy-madaniy tajribasi bilan bog‘liq holda verbal shaklda namoyon bo‘ladi. Ertak tilidagi konseptual birliklar xalqning ma’naviy olami, axloqiy tamoyillari va etnomadaniy tafakkurini aks ettiruvchi muhim lingvokognitiv vosita hisoblanadi.

“Zumrad va Qimmat” ertagi tahlili shuni ko‘rsatadiki, folklor matnlarida mehnatsevarlik, halollik, kattaga hurmat, mehr-oqibat va adolat kabi qadriyatlar til birliklari orqali konseptual jihatdan ifodalanadi. Shu bois folklor matnlarini lingvokognitiv asosda tadqiq etish milliy mentalitetning til orqali namoyon bo‘lish mexanizmlarini ochib berishda muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbek xalq ertaklari. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 153 b.
2. Худойберганава Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: “Turon zamin ziyo”, 2015. – 44 б.
3. Черноусова И.П. Язык фольклора как отражение этнической ментальности: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Москва, 2015. – 22 с.
4. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). – М.:РУДН, 1997. – 331 с.